

rivojlantiruvchi jarayonning (rivojlanish, tarbiyalash, o'qitish va korrektsiyalash) barcha komponentlarini o'zida mujassam etgan san'at vositalari birligi sifatida; bu alohida yondashuv bo'lib, unda urg'u san'atni o'rganishdan sub'ektiv tajribaga (refleksiya) ko'chadi, ya'ni (o'quvchining) o'zining holati, sezgisi, kuyinchakligi, tafakkur yuritishi, olamga va o'z-o'ziga munosabati sifatida[1;-146]

Hozirgi paytda fanda art-terapiya fanlararo bilim sohasi sanaladi, u o'zida tibbiyot, pedagogika, madaniyatshunoslik, psixologiya va boshqa ilm sohalarini mujassamlaydi. Uning mohiyati san'atning sub'ektga terapevtik va korreksion ta'siri sanaladi va u o'quvchining psixik travma olgandagi holatini badiiy-ijodiy faoliyat orqali yechishga qaratilgan.

Xulosa. Art-pedagogikaning asosiy maqsadi – nafaqat rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni, sog'lom bolalarni ham garmonik har tomonlama rivojlantirishdan iborat va u korreksion-shaxsiy va

faoliyatli yondashuvlarga tayanadi; o'quvchilarning turli ruhiy sifatlari hamda shaxsning badiiy madaniyatini shakllantirish xususiyatlarini rivojlantirish, uning mikro va makro muhitda jamoaviy va madaniy faoliyatda ishtirok etishi, turli tajavvuzlarni bartaraf etishga alohida e'tibor qaratiladi. Rivojlanishida muammosi bor bolalarga art-pedagogika dunyoni uning barcha turfaliligi va go'zalligida ko'rishga hamda faoliyatning badiiy turlarida dunyoni o'zgartirishga o'rgatadi. San'at dunyoni anglashda ijobiy manba sanaladi, u bolada kreativlik qobiliyatini dunyoga keltiradi. Shuning uchun uni ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarning samarali vositasi sifatida qarash mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik turkum darslarida art-texnologiyalarni dars jarayonida qo'llash o'quvchilarning turli ruhiy sifatlari hamda shaxsning badiiy madaniyatini shakllantirish xususiyatlarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar

1. Анисимов В.П. Арт-педагогика как система психологического сопровождения образовательного процесса. // Вестник ОГУ. №4. 2003. –С.146.
2. Медведева Е.А. Социокультурное становление личности ребенка с проблемами психического развития средствами искусства в образовательном пространстве: дис. д-ра псих. наук. / Е.А.Медведева. – Нижний Новгород.: Арт-пресс, 2007. –С. 186.
3. Сергеева Н.Ю. Содержание понятия «артпедагогика» // Известия ВГПУ, № 1. 2008. – С. 24 -28.
4. Сергеева Б.В., Петренко Н.А. Эстетическое воспитание младших школьников. // Современные наукоемкие технологии. 2016. №12. -С. 428-432.
5. Kuttibekova G.T. The essence and possibilities of application of art pedagogy and art therapy in a secondary educational school // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Research. Vol. 8, No.5, 2020, Part III. ISSN 2056-5852. -P.151-154.

REZYUME. Bugungi kunda estetik tarbiya muammosi shaxs rivojlanishida ustuvor muammolardan biri sifatida dunyo ta'lim tizimida olg'a surilmoqda. Boshlang'ich sinflarda art-pedagogikadan estetik turkum darslari tasviriy san'at va musiqa darslarida o'quvchilarini estetik jihatdan tarbiyalashda integrativ yondoshuvning roli yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. Сегодня проблема эстетического воспитания продвигается в мировой системе образования как одна из приоритетных проблем в развитии личности. Выделена роль интегративного подхода в эстетическом воспитании учащихся на уроках искусства и музыки эстетической категории артпедагогике в начальных классах.

SUMMARY. Today, the problem of aesthetic education is being promoted in the world education system as one of the priority problems in the development of the individual. The role of the integrative approach is highlighted in the aesthetic education of students in the art and music lessons of the aesthetic category of art pedagogy in the primary grades.

SAMARQAND JADIDCHILIGIDAGI ASOSIY PRAGMATIK YO'NALISHLARIDA

TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING AKS ETISHI

Sh.Sh.Negmatova – professor

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: jadidchilik, pragmatizm, ta'lim, tarbiya, adabiy janr, milliy dramaturgiya.

Ключевые слова: джадидизм, прагматизм, образование, воспитание, литературный жанр, национальная драматургия.

Key words: jadidism, pragmatism, education, upbringing, literary genre, national dramaturgy.

XX asr boshlarida jadid adabiyoti faol rivojlanib, O'rta Osiyo xalqlari adabiyotining keyingi rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Jadid adiblarining adabiy yangiliklari, mavzulari, janrlari, shakllari, uslubi va tili eski asarlarni siqib chiqara boshladi. O'z she'rlari bilan xalqni ma'rifatga chaqirgan, tafakkur va taraqqiyotga targ'ib etgan samarqandlik jadid Siddiqiy Ajziy ham o'zining "Aynul adab", "Mir'oti ibrat" kabi kitoblari orqali o'zining zamondosh ijodkorlariga yo'l-yo'riq ko'rsatib, ilhom bergan, shu bilan o'zbek she'riyatida yangi bir bosqichni boshlab bergan desak mubolag'a bo'lmaydi. Shoirning ijodiga doir manbalar tahlili ko'rsatadiki, shoirning asarlari asosan tojik tilida

bitilgan bo'lib, o'zbekcha she'r va dostonlari ham mashhurdir. Z.Sh.Rajabov, I.S.Braginskiy, A.M.Bogoutdinovlarning tadqiqotlarida shoirning hayoti va ijodi bilan bog'liq ma'lumotlarni uchratish mumkin. Shoirning ijodiga alohida o'rin bergan Vadud Mahmud uning "Samarqand tegrasida Halvoyi qishlog'ida dehqonchilik bilan mashg'ul", shuningdek, "yaxshi bir texnik", "yaxshi to'quvchi va tikuvchi" ekanligiga to'xtaladi [1]. Shoirning badiiy ijodi har qancha zamonaviy va yangiliklarga boy bo'lmasin, ma'lum bir muddat senzura uchraganini ham rad etib bo'lmaydi. "Anjumani arvoh", "Mir'oti ibrat" kabi asarlarining Turkistonda emas, balki

Tiflisda nashrdan chiqishining, shuningdek ko'pchilik she'rlari, xususan, Kavkazda "Dirilik", "Mulla Nasriddin" jurnallarida bosilishining asosiy sababi ham shoirning tashqi dushmanlari soni ko'payib borganligidir. Shunga qaramay, "Mir'oti ibrat"ning o'zbek tilidagi variantini Samarandda 1914-yilda bosmadan chiqqanligi, shoirning so'z erkinligi va xalq mustaqilligi uchun kurashishdan to'xtamaganligini ko'rsatadi.

Shoirning dastlabki ijodiga oid g'azal va masnaviyalarida ishq-muhabbat mavzusi yetakchilik qilsa-da, 1920-yildan keyingi merosida ozodlik harakatiga undash, xalqni uyg'otish masalalari birinchi o'ringa chiqadi. Xususan, "Millatlar ligasi" she'riga e'tibor qaratigan bo'lsak, xalqqa murojaat qilar ekan, jim o'tirmaslikka, o'z boshini tuzoqqa ildirmaslikka chorlaydi.

Shoirning "Aynul adab" kitobiga kiritilgan "Xudoyo" radifli g'azali esa, kinoyali ruhda yozilgan bo'lib, unda jamiyatda bo'layotgan hodisalarga shoirning keskin munosabati ko'zga tashlanadi:

"G'ayrat-la qamab maktabi savtiylari, hayhot,

Bu zumrayi nodonlarga "shukr", Xudoyo!..

O'z kayfina dunyoni tasallud edajaklar,

Qozilaringa, xonlaringa "shukr", Xudoyo!.." [2]

Shoirning murojaatidan ko'rinib turibdiki, yangicha usulda ochilgan maktablarning yopilishi, qozi va xonlarning o'z mansab va lavozimlarini suiste'mol qilishini ochiqchasiga tanqid ostiga olgan. G'azalning keyingi misralarida esa, "Haq so'ylagan insonlarning" takfir etilishi, doktorlarning o'rniga xalqning "jindor-i parixon"larga ishonishi kabi millatning inqirozini ko'rsatib beruvchi omillarni tanqid ostiga oladi.

Uning yana bir "Edub" radifli g'azalida esa, xalqni zamon bilan hamnafas bo'lishga, g'aflatdan uyg'onishga, islohotlarga ochiq bo'lishga undash ruhi yetakchilik qiladi:

"G'unchasini ochmish tamaddun javlon edub,

Olam ahlini sanoye gullari hayron edub.

Har taraf to uni g'aflatdan esub bodi hamim,

Bu ham o'z ta'siridin isloh evin vayron edub".

Shoir mazkur she'rda chiqayotgan yangi qonunlarning ta'limni nishon qilganligi, maktablarning yopilib ketayotganligini "jon berish"ga qiyoslar ekan, bundan fikr ahlining mas'ulligini, ya'ni ilm ahli har dam, har soat, har lahza ta'lim uchun jon kuydirishi kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, shoir olamda hamma narsaning imkoni, iloji borligini, har zaif iymonni ham tiriltirish mumkinligini, taraqqiyot sari olg'a borish lozimligini uqtiradi. "Navla rahm" she'rida esa, alam bilan g'arbda texnikaning shiddat bilan rivojlanib borayotganligini, "ko'kda tayyorlarga, suvdag'i sayyoralar" boqish orqali Sharqni uyg'onishga da'vat etadi, ilmning farzligi islomda qayd etilganligiga urg'u berib, xalq boshiga kelgan barcha balolarga ham ilmsizlik sababchi ekanini ta'kidlaydi.

Samarqand jadidchiligidagi asosiy pragmatik yo'nalishlaridan yana biri bu dramaturgiya bo'lib, bu

davrda milliy dramaturgiyaning paydo bo'lishi va teatr san'atining rivojlanishi jadidlar faoliyatining ta'sirini kengaytirishga xizmat qildi. Ular teatrning ahamiyati va rolini yaxshi anglab, uni Turkiston o'lkasi xalqlari o'rtasida tamaddunga yetaklovchi g'oyalarni targ'ib qilishning asosiy vositasi deb bilganlar. Shu o'rinda o'zbek dramaturgiyasining tamal toshlarini qo'yib bergan mutafakkir Mahmudxo'ja Behbudiyning butun O'rta Osiyo milliy teatr san'atining shakllanishi va rivojlanishiga qo'shgan hissasini rad etib bo'lmaydi. M.Behbudiyning 1914-1917-yillar davomida O'rta Osiyoda yozma milliy dramaturgiya rivojiga turtki bergan "Padarkush" pyesasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Uning ta'sirida jadidchilar ijodida 20 ga yaqin dramalarning yaratilganini ko'rish mumkin, jumladan Nusratulloh Qudratulloning "To'y", "Javonmarg" ("Erta o'lim"), Abdulla Badriyning "Axmoq", Abdullo Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Zaharli hayot", Xoja Muin Shukrulloning "Eski maktab, yangi maktab", "Qozi va muallim", "Mazluma xotin", "Pinak", Abdulla Avloniyning "Advokatlik Osonmi?", "Biz va siz", Abdulhamid Cho'lponning "Boy" va boshqa asarlari shular jumlasidandir.

Jadidlar teatr san'atini ommalashtirish maqsadida "Dastai sayyor" deb nomlangan ko'chma teatrlar yaratdilar, 1913-yilda jadidlar tomonidan yaratilgan O'rta Osiyodagi birinchi "Turon" teatr truppasi faoliyat boshladi. Mashhur sharqshunos olim A.N.Samoylovich 1916-yilda Toshkentning "Kolizeyi"da Avloniy truppasi ijrosidagi "Padarkush" spektaklini ko'rgan xalqning sahnada qanday kuchli taassurotga tushganligi haqida yozib qoldirgan [3]. Boshqa tomondan, jadidlarning teatrlashtirilgan tomoshalari ulamolarda alohida g'azab uyg'otdi, san'atkorlar ham, tomoshabinlar ham ko'pincha sharmandali «makruh»-, ya'ni. jirkanch, nopok deya tanqid qilindi [4]. Aslida 1910-1917- yillarda dramaturgiya va teatr jadidchilik g'oyalarini tarqatuvchi asosiy unsur vazifasini bajargan. Jadid teatrining ushbu olti yillik faoliyati davomida deyarli ijtimoiy hayotdagi muammolarni ko'tarib chiqqan 25 ga yaqin pyesalar dunyo yuzini ko'rdi. Ushbu asarlar jadidchilik qarashlarini yoyishga bo'lgan cheklovlar, spektakllarning badiiy jihatdan mukammal emasligiga qaramay, o'tkir ijtimoiy yo'nalishga ega bo'lib, boylarning ochko'zligini, mullalarning axloqsizligi va shaxsiy manfaatparastligini tanqid qilgan, mansabdorlarning pulga bo'lgan hirsini, ular pul uchun har qanday jinoyatga tayyor ekanligini ayanchli shaklda ochib bergan.

Jadidlarning kitob o'qishni rag'batlantirish, mutolaa madaniyatini oshirish bo'yicha olib borgan sa'y-harakatlari O'rta Osiyoda kitob bosish va nashr ishlarining tiklanishiga katta hissa qo'shgan. Bu borada Samarqand jadidlari yetakchisi Mahmudxo'ja Behbudi. "Nashriyoti Behbudiya" nomli maxsus nashriyot tashkil qilib, "Kutubxonai Behbudiya"

kutubxonasini ochdi [5]. M.Behbudiy Samarqand, Buxoro, Qo‘qon, Namangan, Toshkent va Andijonda kitob do‘konlari tarmog‘iga ega bo‘lgan, u Toshkentning eski shahar qismida “Maktab” nomli ham kitob savdosi bilan shug‘ullanadigan, ham kutubxona vazifasini bajargan mutolaa markaziga asos soldi, bu yerda turli turdagi bosma kitoblar bilan birga darsliklar ham arzon narxlarda sotilgan.

Bu davrga kelib nafaqat Samarqandda, balki Turkistonning boshqa hudularida ham kitob bosish ishlari avj oldi. 1907-yilda Farg‘ona vodiysidagi jadidchilik vakili Ishoqxon Ibrat Orenburgdan toshbosma mashinasi olib kelib, 1908-yilda o‘zi tug‘ilib o‘sgan Namangan yaqinidagi To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida “Matbaai Is‘hoqiya” matbaasini ochadi [6]. Turkiston o‘lkasidagi jadidchilikning ko‘zga ko‘ringan namoyandasi Ubaydulla Xo‘jayev tashabbusi bilan 1910-yilda Toshkentda “Umid” kitob va matbaa savdo shirkati tashkil etildi. 1914-yil avgust oyida Abdulla Avloniy “Nashriyot” jamiyatini tuzib, uning qoshida “Zamon” kitob do‘konini ochdi. Shu yili Abduqodir Shakuriy Samarqand shahrining Ruxobod mahallasidagi uyida faqat ma‘rifiy kitoblar nashr etish maqsadida “Nashriyoti Shakuriy” bosmaxonasini tashkil qildi. Farg‘ona jadidi Obidjon Maxmudovning bevosita rahbarligida Qo‘qon shahrida bosmaxona ochilib, bu yerda toshbosma usulda har xil turdagi darsliklar, diniy kitoblar, varaqalar va boshqa bosma nashrlar chop etildi. Andijonda “Turkiston nashriyoti shirkati” tuzilib, uning tarkibida jadidchilik tarafdorlari ko‘p bo‘lgan. A.Avloniy Toshkent shahridagi Xadra maydonida joylashgan “Kutubxonai maktab” nomli kitob do‘konini, 1914-yil may oyida Samarqandlik jadid Siddiqiy Ajziy o‘z shahrida “Zarafshon” nomli kitob do‘konini ochadi. “Oyina” jurnalida yozilishicha, bu kitob do‘konida eski va yangi kitoblar, o‘quv qurollari sotilgan. Bu kitob do‘konlarida gazeta-jurnallar ham sotilgan [7], ularga obuna bo‘lish xizmatlari ham

tashkil qilingan. Shoislom Shoahmedov boshchiligidagi “G‘ayrat” jadidlar jamiyatining Qo‘qondagi kitob do‘koni 45 ming rubllik kapital aylanmasiga ega bo‘lganligi haqida ham ma‘lumotlar saqlanib qolgan [8].

Birinch Jahon urushining dastlabki bosqichida jadidlar asosiy e‘tiborni rus-turk munosabatlariga qaratishgani ularning nashr faoliyatida siyosiy qadamni boshlab berdi. Shuningdek, jadid jurnalistikasi arab, turk, tatar va urdu tillarida chop etilgan kitoblar va davriy nashrlarni ko‘tarib chiqish natijasida jamoatchilik ongini 20-asr darajasiga ko‘tarishdek eng muhim vazifani amalga oshirdi. Jadid matbuoti o‘z o‘quvchilarini xorijdagi dindoshlarining hayotidan xabardor qilib, islom mamlakatlarini birlashtirgan diniy rishtalardan tashqari, Markaziy Osiyo va G‘arbiy Osiyo o‘rtasidagi tafovutlarni ko‘rsatib, milliy o‘zlikni anglash haqidagi yangi g‘oyaga yo‘l ochdi.

Biroq, boshqa sohalarda bo‘lgani kabi, rus hukumati, amir, xonlar va oliy ruhoniylar jadid matbuotiga qarshi kurash olib bordilar. 1914-1915-yillarda Jadid gazetolari, “Ma‘rifat” kitob do‘koni yopildi. Bularning barchasi jadidlarni madaniy islohotlar uchun harakat qilishdan siyosiy qarshilik ko‘rsatishga o‘tishga majbur qildi. Vaqt o‘tishi bilan jadidlar muhim ijtimoiy-siyosiy harakatga aylanib, feodal zulmni konstitutsiya bilan cheklashni talab qila boshladilar.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik O‘rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotidagi yo‘nalish sifatida mintaqa xalqlari ma‘naviy hayotini boyitishga, ularning xurofot, qoloqlik holatidan chiqishiga katta hissa qo‘shgan. 19-20-asrlar bo‘lag‘asidagi turg‘unlik, jaholat va fanatizmga qarshi kurashgan jadidchilik harakatining shakllari, tuzilishi va xarakteri, o‘zgarishi va evolyutsiyasi turli mintaqalarda turlicha xarakter kasb etishi bilan ajralib turadi.

Adabiyotlar

1. Махмуд В. Турк шоири Ажзий. // Инкилоб. 1924, 12-сон.
2. Танланган асарлар (Ибрат. Сиддикий Ажзий. Сўфизода). /Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Б.Қосимов, С.Аҳмедов ва б/. –Тошкент: “Маънавият”, 1999. 138-б. (Умумий 232 б.)
3. Самойлович А. Драматическая литература сартов. // Вестник Императорского Общества востоковедения. – 1916, № 5. –С. 72-84.
4. Архив академika А.А.Семенова. Института истории, археологии и этнографии АН Республики Таджикистан. Ф. 2. ОП.1. –Д.121. –Л. 162.
5. Алимова Д., Рашидова Д. Махмудходжа Бехбудий и его исторические воззрения. –Ташкент: «Маънавият», 1998. –С.10.
6. Вохидова К.А. Исхакхан Жунайдуллаходжа Ибрат и его научно-историческое наследие: Автореф. дисс. канд. истор наук. –Ташкент: 2002. –С. 14.
7. Ойина. – Ташкент: 1914. № 30. –С. 591.
8. Абдуллаев Р.М. Интеграционные процессы в мусульманском мире и туркестанские джаиды. //Джаидизм: Борьба за реформу, обновление, независимость и прогресс. –Ташкент: 1999. –С. 80.

REZYUME. Ushbu maqolada Samarqand jadidchiligidagi asosiy pragmatik yo‘nalishlarida ta‘lim-tarbiya masalalarni aks etishi tahlil qilingan. Shu bilan birga maqolada jadid adiblarning adabiy yangiliklari, mavzulari, janrlari, shakllari, uslublari muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется отражение вопросов образования в основных прагматических направлениях Самаркандского джаидизма. В то же время в статье рассматриваются литературные новации, темы, жанры, формы и стили писателей-джаидов.

SUMMARY. This article analyzes the reflection of educational issues in the main pragmatic directions of Samarkand Jadidism. At the same time, the article discusses the literary innovations, themes, genres, forms, and styles of Jadid writers.